

MIGRATION AND ENTREPRENEURSHIP: AN EVALUATION ON ERZURUM PROVINCE

Göç ve Girişimcilik: Erzurum İli Üzerine Değerlendirme

Fatih ARICI¹

Öz

Girişimcilik ile kalkınma arasında doğru yönde bir ilişki bulunmaktadır. Girişim faaliyetlerinin artması ekonomik kalkınmayı sağlayarak, ekonomik temelli göçleri azaltmaktadır. Bu çalışmada da Erzurum ilinin göç ve girişimcilik yapısı ele alınmıştır. İlden son dönemlerde kaynaklanan göçlerin; nedenleri ve sonuçları irdelenerek, göçlerin azaltılmasına dair ilin girişimcilik yapısı üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Göç nedenlerinin tespitinde TÜİK tarafından hazırlanan "İllerde Yaşam Endeksi" veri seti kullanılmıştır. Bu veri setinde yer alan değişkenlerden verilen göçler üzerinde etkisi olanlarının tespiti regresyon analizi ile yapılmıştır. Analiz sonucunda; göçler üzerinde %95 güven aralığında ve 0.05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olan değişkenin "gelir ve servet" olduğuna dayalı bir modele ulaşılmıştır. Bu sonuç, ilin verdiği göçlerin temelinde ekonomik nedenlerin en önemli göç nedeni olarak önemini koruduğunu göstermektedir. İlden kaynaklanan göçlerin azaltılması adına yapılacak iyileştirmeler de bu yön üzerinde olmalıdır. Bu doğrultuda kalkınmayı pozitif yönde etkileyen girişim sayılarının artırılması çözüm yollarından birisi olacaktır. Toplam girişim sayısı bakımından 81 il içerisinde 42. sırada yer alan ilde girişim sayıları yetersizdir. Kalkınma için önemi vurgulanan; "imalat", "tarım", "mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler" üzerine girişim sayıları ise süreç içerisinde istenilen düzeyde artış yakalayamamıştır. Bu sebeple ilinin ekonomik yönden kalkınması ve ekonomik nedenlere bağlı göçlerin azaltılması için bu faaliyet alanlarındaki yenilikçi girişim sayılarının artırılması önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İç Göç, Girişimcilik, Kalkınma, Erzurum

Abstract

There is a positive relationship between entrepreneurship and economic development. The increase in entrepreneurial activities reduces economy-based migration flows by facilitating economic development. In this study, the migration and entrepreneurship structures of Erzurum province were addressed. By examining the causes and consequences of the migration from Erzurum province in the last period, the evaluations were made about the entrepreneurship structure of the province in terms of reducing the migration. The data set that was retrieved from the 'Index of Life in the Provinces of Turkey' prepared by the Turkish Statistical Institute was utilized to find out the causes of migration from Erzurum. The identification of the variables that had effects on the migration from Erzurum province as per this data set was performed through regression analysis. Alongside the regression analysis, a model that indicated that the variable that was statistically significant at the 5% level with a 95% confidence interval was 'income and wealth' was obtained. This result demonstrates that, based on the migration from Erzurum province, the economic reasons still keep its position as the most important cause of migration. The improvements to be made to reduce the migration from the province should focus on this aspect. In this direction, increasing the number of enterprises that positively affect economic development will be one of the solutions. The number of enterprises is inadequate in Erzurum province that ranks 42nd out of 81 Turkish provinces in terms of the total number of enterprises. The number of enterprises on 'manufacturing', 'agriculture', and 'vocational, scientific, and technical activities' whose importance was stressed for economic development could not increase at the desired level in the province during the process. Therefore, increasing the number of innovative enterprises in these areas is of importance to the economic development of the province and the reduction of migration arising from economic reasons.

Keywords: Internal Migration, Entrepreneurship, Development, Erzurum

¹ PhD. Res. Asist., Sakarya University, Faculty of Sciences and Arts, Department of Geography, 54187 Sakarya, TURKEY., <https://orcid.org/0000-0002-8274-5844>, farici@sakarya.edu.tr

GİRİŞ

Göçler, nüfusun mekânsal dağılımının en önemli belirleyicilerindedir. Her göç olgusu kendi içerisinde farklı nedenler taşıdığından göçleri tek bir kategori altına toplamak güçtür (Tümertekin ve Özgüç, 2015: 289). Göç üzerine yürütülen bilimsel tartışma, göçün nedenlerini ve etkilerini genel olarak; doğal, ekonomik, sosyal, kültürel, politik vb. değişim süreçlerine bağlamaktadır. Ekonomik sebepler ise çok daha geniş toplumsal süreçlerin bir parçası olduğundan daha baskın olanıdır (de Haas, 2010:228). İç göç konusunda ilk detaylı bilimsel çalışmayı sunan Ravenstein, göçün altında yatan güçlerin karmaşık olduğunu, ancak ekonomik fırsatların mekânsal farklılığının kırdan kente göçte önemli "itici" ve "çekici" faktörler olduğu fikrini vurgulamaktadır (Greenwood, 2019: 273). Ravenstein, çalışmasında, kırsal alanlarda nüfusun aşırı artışının göçlere olan etkisine dikkat çekmekle birlikte, iç göçün ana nedenlerinin şehirlerdeki istihdam imkânı ve yüksek ücretlerin olduğuna dair şüphesi yoktu (Grigg, 1977: 53). Muhtemelen en eski ve en iyi bilinen uluslararası göç teorisi ve bu teoriye katkı yapan sonraki çalışmalara göre de göç, işgücü arz ve talebindeki coğrafi ve ücret farklılıklarından kaynaklanmaktadır (Massey ve ark.,1993: 433). Türkiye’de meydana gelen göçlerin temelinde de ekonomik potansiyelin bölgesel dağılımındaki farklılıklar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan geçim şartlarındaki zorluklar yatmaktadır (Mutluer, 1992:119-120). Türkiye’nin kabaca doğu ve batısı arasındaki bu sosyo-ekonomik kalkınma farklılıkları nedeniyle süreç içerisinde artan bir hızla, nispeten gelişmiş illere doğru işgücü göçü yaşanmaktadır (Bozdoğan ve Doldur, 2020: 141; Yüceşahin ve Özgür, 2006: 31). Bu durum, illerde nüfusun gelişimini etkileyerek, Türkiye’nin batısında yer alan illerin hızla nüfuslanmasına, göç veren illerin ise nüfus kaybetmesine neden olmaktadır (Taşlıgil, 1993: 215). Türkiye’de sanayileşme ile aynı doğrultuda ilerleyen iç göç aktivitesi (Garipağaoğlu, 2001: 72), göç alan şehirlerde; mekânsal ve sosyo-ekonomik birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur (Bakırcı, 2013: 662). Çünkü Türkiye’de göç alan bölgelerdeki işgücü talebi, göçlere bağlı olarak artan işgücü arzını karşılamaktan uzaktır. Bu nedenle her ne kadar göçün sektörler arası geçişte olumlu etkisi ifade edilse de; göç alan bölgelerdeki aşırı nüfuslanma, işsizliğe neden olarak olumsuz etkiler oluşturmaktadır (Bahar ve Bingöl, 2010: 55). Çünkü işgücü ihtiyacından daha fazla gerçekleşen göçler şehirlerde; işsizliğin artması yanı sıra konut, altyapı, eğitim, sağlık, ulaşım ve güvenlik gibi birçok soruna neden olarak şehirlerin sağlıklı gelişmesini baskılamaktadırlar. Diğer taraftan göç veren bölgelerde ise yatırım, sermaye ve işgücü gibi kalkınmayı doğrudan etkileyen unsurlarını göçlerle kaybettiği için sosyo-ekonomik geri kalmışlık daha da derinleşmektedir.

Aynı sürecin birer parçası olan göç ve kalkınma sebep ve sonuçlar bakımından sürekli etkileşim halindedirler (Castles, 2008:1). Kısacası ekonomik kalkınmışlıktan etkilenen ve aynı zamanda da kalkınmayı etkileyen göç olgusunun azaltılması için göçe neden olan faktörlerin ortadan kaldırılması veya iyileştirilmesine yönelik politikaların geliştirilmesi önem taşımaktadır. Ülkemizde göçe neden olan faktörler irdelendiğinde ekonomik nedenlerin halen ön planda olduğu görülür. TÜİK tarafından hazırlanan “Nüfus ve Konut Araştırması, 2011” adlı çalışmada Türkiye’de göç eden nüfusun; %67,1’inin “iş bulma, tayin, iş değişikliği” ve “hane halkı fertlerine bağlı” nedenlerle yer değiştirdiği sonucuna ulaşılmıştır (TÜİK, 2011). Dolayısıyla daha çok ekonomik nedenlere bağlı olarak meydana gelen bu hareketliliğin hızını azaltmak ve göçü kaynağında tutmak için kalkınmaya yönelik tedbirlerin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Ülkelerin ve bölgelerin kalkınması ve refaha kavuşmasında da üretim potansiyelinin harekete geçirilmesi gerekir. Bunun içinde üretimi pozitif yönde etkileyen; girişimcilik, inovasyon ve verimlilik gibi faktörlerin geliştirilmesi önem taşımaktadır. Türkiye’de üretim sektörü üzerinde daha baskın etkiye sahip olan ise girişimciliktir (Önder, 2017: 24). Kalkınma üzerine yapılan çalışmalarda da, ülkeler her ne kadar zor coğrafi şartlara sahip olsalar da, girişimci yeteneğe sahip insanları sayesinde toplumsal kalkınmayı başarabildikleri vurgulanmaktadır. Dolayısıyla ekonomik kalkınmanın temel aktörleri arasında yer alan girişimci ruhun geliştirilmesi refah seviyesinin artması için esastır (Emsen, İrmiş ve Deliktaş, 2003: 146). Çünkü ekonomilerdeki büyüme ve zenginliğin en önemli itici güçlerinden biri olan girişimcilik (Cansız, Kurnaz ve Yavan, 2018:7), toplumsal değişimin temel aktörüdür. Toplumsal ve kültürel gelişmelere yol açan endüstriyel ilerlemenin başlatılmasında da girişimci olarak tanımlanan birey ve küçük gruplar kilit öneme sahiptir (Kent, Sexton ve Vesper, 1982). Girişimciliği ekonomik fırsat olarak tanımlayan Cuervo, Ribeiro ve Roig (2007) ise bir ülkede zenginlik ve dinamizmin sağlanmasının esas olarak girişimcilerin yeteneklerine dayandığını ifade etmektedirler. Yazarlara göre girişimci; bireysel veya küçük ve orta ölçekli firmalar vasıtasıyla iş imkânlarının tespitini yaparak, girişim için sermaye ve iş projesi fikrini ortaya koyar (s. 1-2).

Girişimciliğin kalkınma üzerindeki etkisinin son dönemlerde daha fazla ön plana çıktığı görülür. Bunun sebebi ise krizler, belirsizlikler ve teknolojik gelişmeler neticesinde ekonomik kalkınma ve istihdam oluşturmada küçük girişimlerin büyük firmalara göre daha avantajlı hale gelmesidir (Topkaya, 2013: 46). Küçük işletmelerin yeni işler oluşturmadaki önemini vurgulayan Birch, (1979) yaptığı araştırmada; ABD’deki tüm işlerin ortalama %60’ının 20 veya daha az sayıda çalışanı olan firmalar tarafından gerçekleştirildiği sonucuna ulaşmıştır. Birch, küçük firmaların, yavaş gelişen bölgelerin üretim artışını sağlayan ve istikrar getiren en önemli sağlayıcısı olduğunu da vurgulamaktadır (s.29-31). Landström, (2004) ise, küçük girişimlerin bölgesel kalkınma politikalarına önemli etkileri yanı sıra sosyal süreçler, yenilikler ve ticari ağların oluşumuna sundukları katkılara vurgu yapmaktadır (s. 26-27). Bu katkılarında dolayı iktisat literatüründeki önemi giderek artan girişimcilik kavramının, göç literatüründe de önem kazandığı görülür. Çünkü girişimciliğe bağlı olarak sağlanan kalkınma

ve yeni iş olanakları göçleri azaltıp hatta tersine çevirebilirken, göçle giden girişimci yeteneğe sahip insan gücü ise gittiği bölgenin ekonomisine değer katmaktadır.

Literatürde göçmen girişimcileri ele alan çalışmalarda (Light ve Bhachu, 1988; Andersson ve Wadensjo 2004; Vinogradov ve Gabelko 2010; Fairlie ve Lofstrom, 2015; Azoulay, Jones, Kim ve Miranda 2020) girişimcilerin bölgelerin ekonomilerine; sermaye, istihdam, işgücü, yeni iş fikirleri vb. gibi olumlu yönde katkı sağladıkları vurgulanmaktadır. Naudé, Siegel ve Marchand, (2017) ise girişimci göçmenlerin, hem gönderen hem de alan ülkeler açısından avantaj oluşturabildiğine dikkat çekmektedir. Göçle giden girişimci yeteneğe sahip kişilerin, göç ettikleri ülkelerin kalkınmasına katkı sağladıkları gibi, geldikleri ülkelerin girişimciliğini de finanse ederek kalkınma için önemli bir mekanizma olabileceklerini ifade etmektedir (s.11). Yılmaz, (1993) ise çalışmasında Türkiye’den işçi olarak Avrupa ülkelerine giden Türk işçilerin girişimci ruha sahip olanlarının 1970’lerde Türkiye’ye yatırım yapmak için girişimlerde buldukları ancak Türkiye’nin bu fırsatı iyi değerlendirememesi sebebiyle girişimlerin büyük kısmının başarısızlıkla sonuçlandığını ifade etmektedir. Bu başarısızlık ve yeterli yönlendirmenin eksikliği sebebiyle ülkemizden Avrupa’ya giden Türk işçilerinin girişimci olanlarının yatırımlarını buldukları Avrupa ülkelerine gerçekleştirme yoluna giderek bu ülkelerin ekonomilerine destek sağladıklarını belirtmektedir (s. 320). Kısacası, ekonomik büyüme ve işsizliğin lokomotifi (Çögürçü, 2016: 78) olarak görülen girişimcilerin faaliyetleri, kalkınma ile doğru orantılı ilerlemekte ve ülkelerin kalkınma düzeyi arttıkça da göç olgusu azalmaktadır (Terzioğlu, Bulut ve Erkut, 2018: 1236).

AMAÇ VE YÖNTEM

Girişimcilik, birçok disiplin sınırını aşan çok yönlü bir olgudur (Low ve MacMillan, 2007: 132). Ancak, kalkınmaya doğrudan katkısının olması, toplumsal refahın sağlanması gibi göçe neden olan sosyo-ekonomik yetersizliklerin aşılmasına sunduğu katkılar sebebiyle göç literatüründe giderek daha fazla ilgi görmektedir. Bu doğrultuda iç göçlerin başladığı dönemden günümüze sürekli göç veren Erzurum ilinin göç ve girişimcilik yapısı çalışma konusu olarak belirlenmiştir. Çalışmanın amacı ise ilden son dönemlerde kaynaklanan göçlerin; nedenleri ve sonuçları irdelenerek, göçlerin azaltılmasına dair ildeki mevcut girişimcilik yapısı üzerine öneriler geliştirmektir. Literatürde Erzurum’un göçe bağlı sorunlarını ve nedenlerini ele alarak çözüm önerileri sunan (Yavuz, 1993; Coşkun, 2008; Coşkun ve Zaman, 2012; Arınç ve Zaman, 2018; Altaş ve Şimşek, 2020) çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Yine ilin girişimcilik özelliklerini ele alan (Emsen ve ark., 2003; Tulan ve Türko, 2018; Gerni, Buzdağlı ve Emsen, 2020) çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışma ise göç ve girişimciliği birlikte ele alıp nedenleri, sonuçları ve etkileri bağlamında aralarındaki ilişkiyi sorgulamaktadır. Dolayısıyla çalışmanın bu yönü ile literatüre katkı sunması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde Erzurum ilinde nüfusun gelişimi ve nüfus yapısındaki değişimler TÜİK verilerine dayalı olarak ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ilden kaynaklanan göçler ve göçe bağlı meydana gelen demografik değişimlerin istatistiklere bağlı olarak yorumlanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise ilden kaynaklanan göçler ele alınmıştır. Erzurum’dan kaynaklanan göçler üzerinde başta fiziki coğrafya şartları olmak üzere birçok faktör etkilidir. Ancak çalışma konusu doğrultusunda ilden kaynaklanan göçler üzerinde etkisi olan sosyo-ekonomik faktörlerin tespiti bu bölümde yapılmıştır. Son bölümde ise ilin ekonomik yapısı da dikkate alınarak ilin girişimcilik yapısı irdelenmiş, göç ve girişimcilik bağlamında değerlendirmeler yapılarak göçlerin azaltılması adına öneriler geliştirilmiştir. İkincil verilerle yürütülen çalışmada, nüfusun gelişimi ve göçlerin ortaya çıkarılmasında TÜİK tarafından hazırlanan “nüfus ve demografi” veri setinden, girişimcilik verileri ise “iş kayıtlarına göre girişim sayıları” verilerinden temin edilmiştir. Göçe neden olan faktörlerin tespitinde de yine TÜİK tarafından hazırlanan “illerde yaşam endeksi” veri seti kullanılmıştır.

TÜİK tarafından hazırlanan bu veri seti, OECD tarafından toplumsal refahının ölçülmesi ve iyileştirici politikalar geliştirebilmesi adına 2011 yılında hazırlanan “daha iyi yaşam endeksi” veri setine benzer kriterlere dayalı olarak oluşturulmuştur (Akar, 2014: 11). TÜİK tarafından 2015 yılında 81 il için uyarlanan bu veri seti; konut, çalışma hayatı, gelir ve servet, sağlık, eğitim, çevre, güvenlik, sivil katılım, altyapı hizmetlerine erişim, sosyal yaşam ve yaşam memnuniyeti olmak üzere toplam 11 değişkenden oluşmaktadır. Türkiye’de iç göçleri konu alan daha önceki çalışmada Kandemir, (2017) tarafından da bu veri seti kullanılıp anlamlı sonuçlar elde edildiğinden, göçe neden olan faktörlerin tespitinde kullanılmasına karar verilmiştir. Elde edilen bu veri setinde yer alan 11 değişkenden hangisi/hangilerinin net göçler üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisinin olduğu SPSS 22 paket programında regresyon analizi ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan haritaların hazırlanmasında ise ArcGIS 10.2 programı kullanılmıştır.

ERZURUM İLİNDE NÜFUSUN GELİŞİMİ VE GÖÇLER

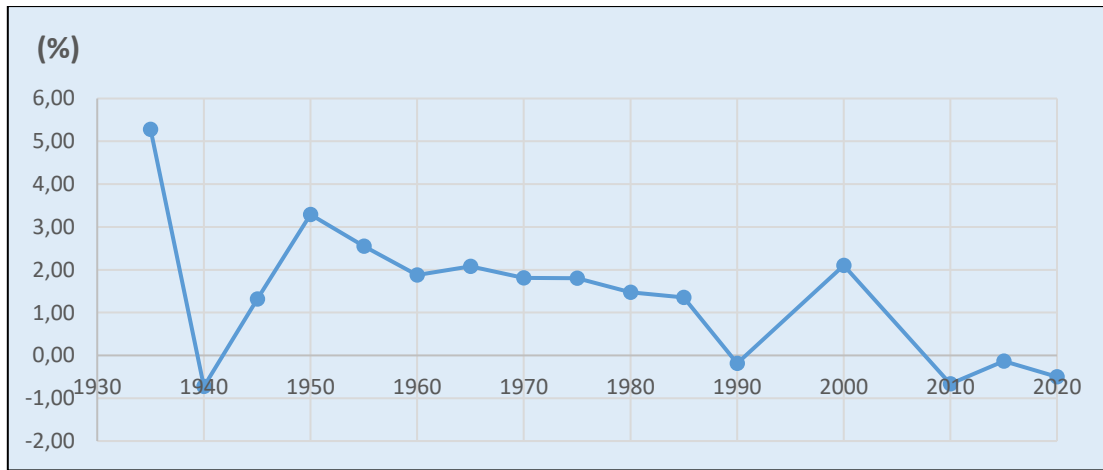
Ülkemizin yüzölçümü bakımından 4. büyük ili olan Erzurum, çevresine göre nispeten gelişmiş fonksiyonlara sahip olduğundan, çevre illere başta sağlık olmak üzere ticaret ve eğitim fonksiyonları bakımından üst kademe merkezlik yapmaktadır. Bu sebeple de çevre iller için az miktarlarda da olsa göçler açısından hedef merkez olma özelliği taşımaktadır.

Ancak ilin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesinin yeterli düzeye ulaşamamış olması, aldığı az miktardaki göçlere karşın nitelikli ve daha fazla miktarda göç vermesine neden olmaktadır.

Oysaki Erzurum yerleşim merkezi olduğu dönemden itibaren, Kuzeydoğu Anadolu'nun önemli askeri, ticari ve idari merkezlerinden birisi olmuştur (Başkaya, 1997: 1). Erzurum'u stratejik kılan hususlar ise; tarihi ve doğal yollar üzerinde yer alması ile sahip olduğu doğal kaynaklardır (Ceylan ve Günaşdı, 2017: 317). Trabzon-Erzurum-Tebriz yolu güzergâhında yer alması tarihi süreçlerde ilin; askeri, siyasi ve ticari bakımdan önemli bir şehir yerleşmesi olarak varlığını sürdürmesini sağlamıştır. Bu özel konum avantajları sayesinde gerek uluslararası ticarete, gerekse bölge ticaretinde, asırlar boyunca etkin bir rol oynamıştır (Küçükkuşurlu, 2018: 17). Erzurum'un sahip olduğu bu konum, son 20 yıla kadar bölgede cazibe merkezi olmasına büyük katkılar sağlamış olsa da sonraki süreçte bu özelliğini giderek kaybetmiştir (Gündüz, 2017: 2). Bu durumun ortaya çıkmasında yani ilin sürdürülebilir bir gelişim yakalayamamasında başta ekonomik imkânların yetersizliği olmak üzere birçok faktör etkili olmuştur. Bu süreç içerisinde sürekli göçlerle hem nitelikli iş gücü, hem de sermaye sahibi nüfusunu kaybetmesinin etkisi ise büyüktür. Dolayısıyla verilen göçler ilin ekonomik yapısı yanı sıra nüfusun gelişimini ve yapısını da derinden etkilemiştir.

Nüfusun Gelişimi

Erzurum ilinin Cumhuriyet devri nüfus gelişimini genel hatları ile üç döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönem hızlı nüfus artışının yaşandığı 1927-1960 yılları arasında kapsamaktadır (Şekil 1). Bu dönem tüm ülke genelinde olduğu üzere nüfus artışının teşvik edildiği ve henüz ülke içi nüfus hareketlerinin yoğunluk kazanmadığı döneme denk gelmektedir. Dolayısıyla 1927-1960 yılları arası, ilde nüfus artış oranının en yüksek oranlara ulaştığı dönemdir. Bu dönemdeki nüfus artış hızı ortalaması (%2,47) ülke nüfus artış hız ortalamasının (%2,34) üzerinde gerçekleşmiştir.



Şekil 1: Erzurum İlinin 1927-2019 Sayım Dönemlerindeki Nüfus Artış Hızı Değişimi (%)

Kaynak: TÜİK Nüfus ve Demografi Verilerinden Faydalanılarak Hazırlanmıştır.

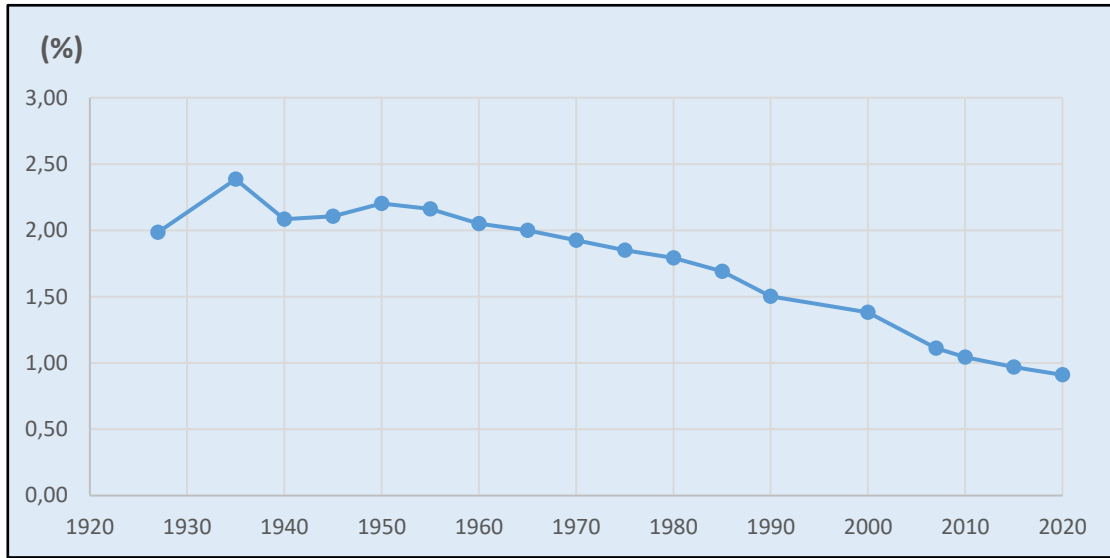
İkinci dönem; ilde nüfus artışının yavaşladığı ve ülke ortalamasının altına indiği 1960-2000 yılları arasında kapsamaktadır. 1960 yılı ülkemizde mevcut nüfus politikasında değişikliğe gidilen, aynı zamanda göçlerin de giderek hızlandığı döneme denk gelmektedir. Yaşanan bu değişimlerden özellikle göç olgusu, il nüfus gelişiminde etkisini göstermiştir. Bir önceki dönemde ülke ortalamasından daha yüksek oranla nüfusunu artıran ilde verilen göçlerin de etkisiyle, önce nüfus artış hızı yavaşlamış, 2000 yılından sonra ise nüfus miktarının azalması ile sonuçlanmıştır.

İl nüfusunun gelişim aşamaları içerisinde üçüncü aşama olan; 2000 sonrası dönem ise artık nüfus miktarındaki azalmanın süreklilik kazandığı dönemi oluşturmaktadır. 2000-2007 sayım dönemleri arasında nüfus miktarında %-2,32'lik bir azalma yaşanmıştır. 2007 sayım döneminden günümüze ortalama %-0,26 oranında bir nüfus değişiminin yaşandığı ilde, nüfus miktarı artık sürekli azalma sürecindedir (Tablo 1). Bu durum il toplam nüfusunun ülke nüfusu içerisindeki oranını da etkilemiştir. Öyle ki 2000 nüfus sayım dönemi öncesinde ülke nüfusunun ortalama %1,94'ünü oluşturan il nüfusu, 2007-2019 yılları arası ortalama değere göre ülke nüfusunun %1,01'ine denk gelmektedir (Şekil 2). TÜİK tarafından 2025 yılına kadar illere göre nüfusun gelişimi üzerine projeksiyon ve tahminlerde bulunulmuştur. TÜİK Nüfus ve Demografi veri tabanında yer alan bu projeksiyon hesaplamasına göre, Erzurum ilinin önümüzdeki yıllarda da nüfus kaybetmeye devam edeceği tahmininde bulunulmuştur. Son Projeksiyon yılı olan 2025 yılı için tahmin edilen nüfus miktarına göre il nüfusunun ülke nüfusu içerisindeki oranının %0,84'e kadar düşeceği öngörülmektedir.

Tablo 1: 2007-2019 Sayım Dönemlerindeki Nüfus Miktarları ve Nüfus Artış Hızındaki Değişim (%)

Yıllar	Türkiye	Yıllık Değişim Hızı (%)	Erzurum	Yıllık Değişim Hızı (%)
2007	70.586.256		784.941	
2008	71.517.100	1,32	774.967	-1,27
2009	72.561.312	1,46	774.207	-0,10
2010	73.722.988	1,60	769.085	-0,66
2011	74.724.269	1,36	780.847	1,53
2012	75.627.384	1,21	778.195	-0,34
2013	76.667.864	1,38	766.729	-1,47
2014	77.695.904	1,34	763.320	-0,44
2015	78.741.053	1,35	762.321	-0,13
2016	79.814.871	1,36	762.021	-0,04
2017	80.810.525	1,25	760.476	-0,20
2018	82.003.882	1,48	767.848	0,97
2019	83.154.997	1,40	762.062	-0,75

Kaynak: TÜİK (2020a)

**Şekil 2:** Erzurum il Nüfusunun Ülke Nüfusuna Oranı (1927-2020)

Kaynak: TÜİK Nüfus ve Demografi Verilerinden Faydalanılarak Hazırlanmıştır.

Toplam doğurganlık oranının (2,15) ülke ortalaması olan 1,88 değerinin üzerinde seyrettiği ilde, nüfusunun azalmasında doğal nüfus artışında yaşanan değişimden ziyade verdiği göçler etkilidir. Nitekim 1927-1960 yılları arasında Türkiye ve Erzurum iline ait nüfusun artışı kıyaslandığında; 1960 yılına kadar ülke nüfusu 2,03 kat artış göstermişken, Erzurum ilinin nüfusu 2,10 kat artmıştır. 1960 sonrasında ise ülke nüfusu 3 kat artarken, il nüfusu 1,34 kat artış yaşamıştır. Ülkemizde göç olgusunun başladığı dönem öncesi ve sonrasında kıyası, meydana gelen göçlerin il nüfusu üzerindeki etkisini net bir şekilde göstermektedir. Oransal olarak ülke nüfusu içerisindeki yeri yarıya inen ilin, verdiği göçlerin ne derece önemli boyutlara ulaştığı istatistiki verilerden de anlaşılmaktadır. Nitekim ile ait son dönem göç istatistiklerine bakıldığında da net göçlerin negatif yönde olduğu ve her yıl hemen hemen il nüfusunun %5'inin göç ettiği görülür (Tablo 2).

Tablo 2: Erzurum'un Son Dönemlerde Verdiği ve Aldığı Göçler

Yıllar	Toplam nüfus	Aldığı göç	Verdiği göç	Net göç	Net göç hızı (%)	Göçün toplam nüfusa oranı
2009	774207	24830	33681	-8851	-11,37	4,35
2010	769085	23294	35711	-12417	-16,02	4,64
2011	780847	27719	33599	-5880	-7,50	4,30
2012	778195	22551	33234	-10683	-13,63	4,27
2013	766729	23398	39997	-16599	-21,42	5,22
2014	763320	27994	45209	-17215	-22,30	5,92
2015	762321	29624	41803	-12179	-15,85	5,48
2016	762021	26957	36340	-9383	-12,24	4,77
2017	760476	26624	37358	-10734	-14,02	4,91
2018	767848	32501	35431	-2930	-3,81	4,61
2019	762062	26819	40401	-13582	-17,67	5,30

Kaynak: TÜİK (2020a)

Göçe Bağlı Olarak Meydana Gelen Demografik Değişimler

Göçler, hem göç veren hem de göç alan yerlerin; kültürel, ekonomik ve demografik yapısında önemli değişiklikler meydana getirmektedir (Koç ve Sağdıç, 2010: 296). Göç araştırmaları ise her ne kadar göçün sonuçlarının aksine belirleyicileri yani nedenleri üzerine yoğunluk kazanmış olsa da (Greenwood, 1985: 521-522), göçün sonuçlarının, göçe sebep olan faktörlerle birlikte değerlendirilmesi daha doğru çıkarımlar için önem taşımaktadır (İçduygu ve Sirkeci 1999: 249). Bu doğrultuda, Erzurum ilinden kaynaklanan göçler neticesinde ilin demografik ve ekonomik yapısında meydana gelen değişimler irdelendiğinde; ilk göze çarpan olgu kır ve kent nüfus miktarlarının değişimi ve kentleşme düzeyi ile alakalı olduğu görülür.

Erzurum'da 1940'lı yıllarda %82,8 olan kır nüfus oranı süreç içerisinde kent nüfusu lehine azalmıştır. 1940 sayım döneminde %17,2 oranına sahip olan kent nüfus oranı, 2000 yılına gelindiğinde %59,8 oranına ulaşmıştır. Büyükşehir sınırları içerisindeki belde ve köylerin de merkez mahalle statüsüne dönüştürülmesini sağlayan "6360 sayılı kanun ve kanun hükmündeki kararname" öncesi son sayım dönemi olan 2012 yılı verilerine göre ise; kentli nüfus oranının %64,71 oranına ulaştığı görülür. Ancak Erzurum ili, kentleşme oranı (%64,71) bakımından ülke kentleşme oranının (%77,30) aşağısında kalmıştır (Tablo 3). Bunun nedeni istihdam ve diğer imkânların eksikliğine bağlı olarak kırsaldan olan kopuşların kent alanlarında kalmayıp, il dışına doğru olması ile alakalıdır. Kırsal alanların hızla boşalması, kırsaldan olan göçlerin ise il dışına doğru gerçekleşmesi, çiftçilik deneyimi olan insan gücünün topraktan tamamen uzaklaşmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu durumda ekonomisi tarıma dayalı olan ilde bu faaliyetin sürdürülebilirliğini zora sokmaktadır.

Tablo 3: Erzurum İline Ait Kır/Kent Nüfusunun Yıllara Göre Durumu

Yıllar	İl nüfusu	Kır	%	Kent	%	Türkiye Kent Nüfus Oranı
1940	371394	307532	82,80	63862	17,20	24,39
1960	568864	439041	77,18	129823	22,82	31,92
1980	801809	516627	64,43	285182	35,57	43,91
2000	937389	376838	40,20	560551	59,80	64,90
2012	780847	275593	35,29	505254	64,71	77,30

Kaynak: TÜİK (2020a)

Erzurum ilinden il dışına meydana gelen göçlerde dikkat çeken bir diğer önemli olgu ise, gelir düzeyi yüksek ailelerin bir kısmının göç yoluyla Erzurum'dan ayrılmalarıdır (Gök ve Kayserili, 2011: 14). Sermaye ve girişim imkânlarına sahip bu üst gelir grubu ailelerin göç etmesi, il ve yakın çevresi için yeni girişimlerin başlamadan bitmesi anlamına gelmektedir. Göç eden varlıklı aileler gittikleri illerin iş ve istihdamına katkı sağlarken, bu grubu kaybeden il ise ekonomik olarak iyice gerilemektedir.

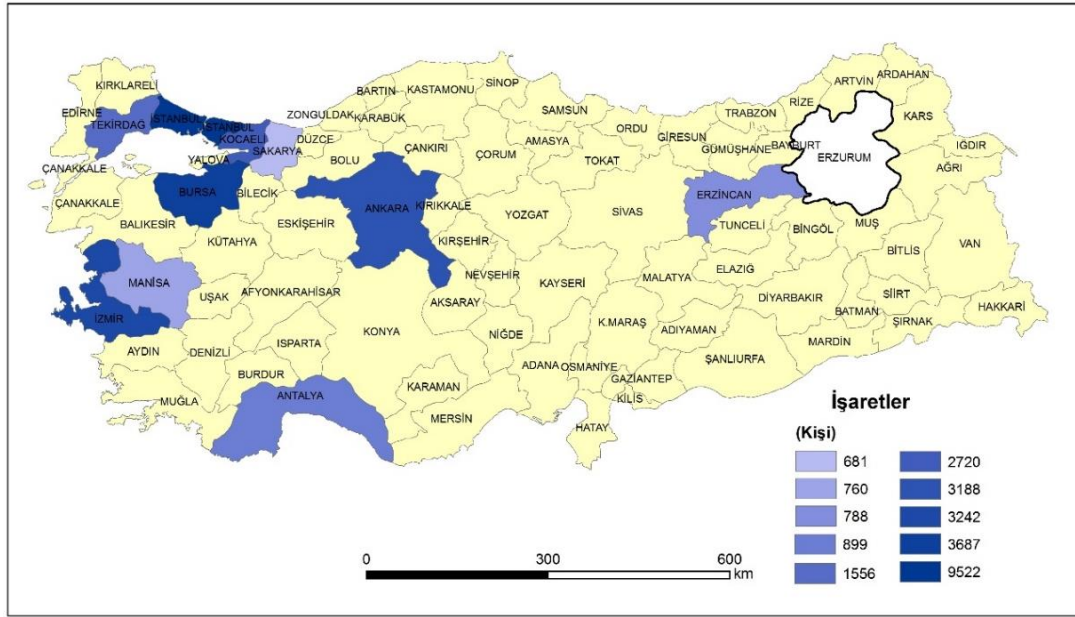
İlin demografik yapısında son dönemlerde dikkat çeken bir diğer husus ise, çocuk ve yaşlı bağımlılık oranındaki değişimdir. Nüfus yaş gruplarının değişiminde doğal nüfus artışına ilaveten göçlerin de önemli etkisi bulunmaktadır. Bu hususta Avcı (2014), göç alan illerin yarattığı iş imkânlarının genç nüfus için bir çekim merkezi olması sebebiyle bu illerdeki genç nüfus oranının, göç veren illerden daha fazla olduğunu ifade etmektedir. Göç veren illerde yaşlı nüfusun oransal olarak artış göstermesinde sadece verilen göçlerle genç nüfusu kaybetmesi değil, aynı zamanda daha önceden bu illerden göç edip, emeklilik sonrası geri dönen yaşlı kesiminde etkisi olduğunu vurgulamaktadır (s. 307). Ülkemizde göçe katılan nüfusun %58,23 gibi büyük bir oranı 20-49 yaş aralığındaki kişilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla çalışma çağındaki nüfusu kaybeden ilde bağımlı nüfus oransal olarak artış göstermektedir. Ayrıca bu yaş aralığındaki nüfusun kaybı toplam doğum oranını da etkileyerek yaşlı bağımlı nüfus oranının daha da artmasına neden olmaktadır. Bu doğrultuda Erzurum ilinin son dönemlerdeki bağımlı nüfus yapısı incelendiğinde; çocuk bağımlı nüfus oranının; 2007 yılında %51,77'den, 2019 yılında %39,02'ye gerilediği görülür. Yaşlı bağımlılık oranı ise, aynı dönemlerde; %10,76'dan, %13,22'ye yükselmiştir. Bu istatistiğin ortaya çıkmasında; tüm dünyada etkisini gösteren demografik geçişe bağlı olarak toplam doğurganlık oranının düşmesine ilaveten, ilin özellikle üretken çağındaki nüfusunu göçlerle kaybetmesinin etkisi büyüktür.

Son olarak ilin nüfus değişimi üzerine bir değerlendirme yapıldığında ise, Birinci (2017), tarafından yapılan iç göçlerin il nüfusunu değiştirme etkisinin hesaplandığı çalışmada, ülkemizde göçe bağlı il nüfus değişim oranları bakımından Erzurum'un %10'un üzerinde bir nüfus değişimi yaşadığı tespiti yapılmıştır (s. 86). İl dışı ve ilçelerden alınan göçlere bağlı olarak il mevcut nüfus yapısının değişimini yansıtan bu hesaplama göre, her yıl toplam nüfusunun yaklaşık %5'ini göç veren ilde gelecek dönemlerde; nüfus yapısının daha fazla değişim göstereceği buna bağlı olarak da; ekonomik, sosyal ve kültürel değişimlerin daha da derinleşeceği söylenebilir.

Göçler ve Göçe Neden Olan Faktörler

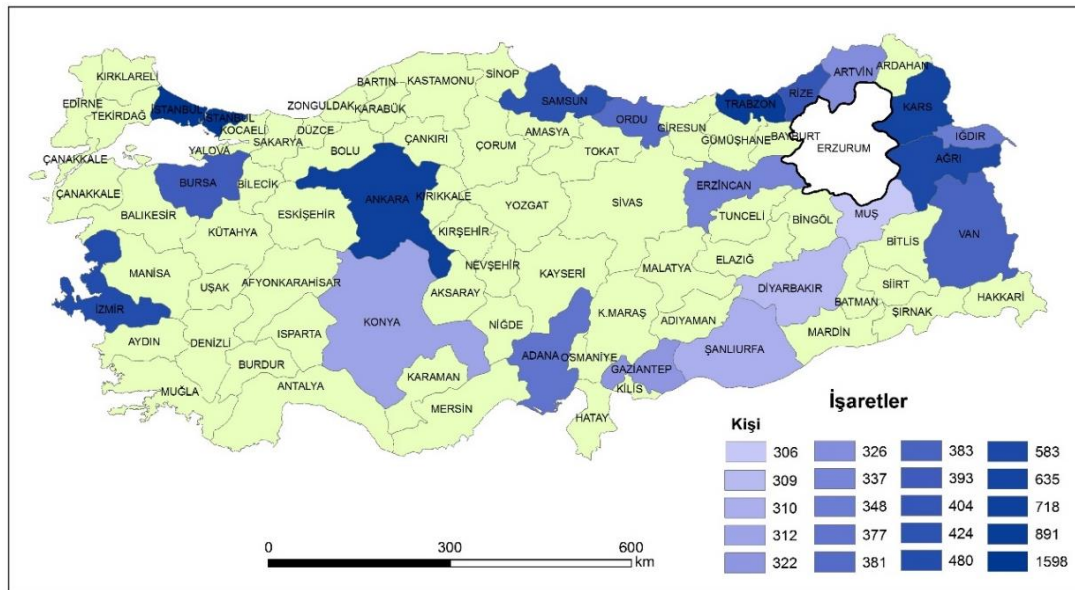
Erzurum ilinin demografik yapısındaki bu değişimler ilin aldığı göçlere kıyasla daha yüksek oranda göç vermesine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Erzurum, 2000 yılı TÜİK göç istatistiklerine göre; %5,48 net göç hızı ile ülkemizde en çok göç

veren iller arasında 14. sırada yer almıştır. 2009 yılında 15. sırada, 2019 yılında ise en çok göç veren 16. il durumundadır. Son 19 yılda ancak iki sıra yükselabilen ilden verilen göçler, ülkenin batı yarısındaki iş imkânlarının daha fazla olduğu merkezlere doğru gerçekleşmektedir. TÜİK verilerine göre 2014-2019 yılları arasında Erzurum doğumlu nüfusun ikamet ettiği yani göç etmiş olduğu iller incelendiğinde; tüm dönemlerde ilk sırada İstanbul, ikinci sırada ise Bursa gelmektedir. Bu iki ili Ankara, İzmir ve Kocaeli izlemektedir. Bahsi geçen dönemlerde Erzurum doğumlu olup başka illerde ikamet eden bu nüfusun 1/5'inden fazlasının İstanbul'da yaşadığı görülür. İstanbul'un yanı sıra; Bursa, İzmir, Ankara ve Kocaeli gibi istihdam imkânlarının fazla olduğu iller, Erzurum'dan göç eden nüfusun yarısından fazlasının (%53,48) ikamet ettiği illeri oluşturmaktadır. Bu illeri; Tekirdağ, Antalya, Erzincan, Manisa ve Sakarya izlemektedir (Şekil 3). Bu on il Erzurum'dan göç eden nüfusun %64,69'unun yaşadığı merkezleri oluşturmaktadır.



Şekil 3: Erzurum Doğumlu Nüfusun En Fazla İkamet Ettiği İlk 10 İl (2019)

2019 yılı verilerine göre son yılda Erzurum'dan göç eden toplam nüfus 41.807 kişi iken, Erzurum'da ikamet eden il dışı doğumlu nüfus yani Erzurum'a göç etmiş nüfus miktarı ise 16.990 kişidir. Bu nüfusun %57,90'ı şekilde verilen il nüfuslarına kayıtlı olanlardan oluşmaktadır. 2019 yılı verilerine göre Erzurum'da ikamet eden il dışı doğumlu nüfusun illere dağılımı incelendiğinde ise; yine ilk sırada İstanbul'un geldiği, bu ili ise Trabzon doğumluların izlediği görülür. Erzurum'da ikamet eden başka il doğumlu nüfusun %24,80'inin komşu ve yakın illerden göç edenlerden oluştuğu görülmektedir (Şekil 4).



Şekil 4: Erzurum'da İkamet Eden Başka İl Doğumlu Nüfusun Fazla Olduğu İller (2019)

Erzurum'dan kaynaklanan göçlerin nedenleri açısından bir değerlendirme yapıldığında ise, genel olarak Cumhuriyet öncesi dönemlerde; savaşlar, işgaller ve sınır değişikliği sonucu el değiştirmeler gibi zaruri sebeplere bağlı olarak gerçekleşen göçler, Cumhuriyetin ilanından sonra ise daha çok sosyo-ekonomik sebeplere bağlı olarak meydana gelmektedir (Coşkun, 2008: 247). 1995-2000 yılları arasına ait göç etme nedenlerini gösteren tabloda Erzurum ilinden kaynaklanan göçlerin önemli bir kısmının; "iş arama-bulma ve hane halkı fertlerine bağlı" olarak meydana gelen göçlerden oluştuğu görülür. Hane halkı fertlerine bağlı göçlerin de büyük kısmının yine istihdam ile alakalı olduğu düşünüldüğünde ilin bu dönemde verdiği göçlerin yarısından fazlasının (%53,5) ekonomik sebeplerle bağlı olduğu söylenebilir. Göç verme nedenlerinin ülke ortalaması ile kıyasında da ekonomik sebeplerle olan göçlerin ülke ortalamasının üstünde bir değerle gerçekleştiği görülür (Tablo 4).

Tablo 4: Erzurum İlinin Göç Verme Nedenlerinin Dağılımı (1995-2000)

Göç verme nedeni	Erzurum (%)	Türkiye (%)	Göç verme nedeni	Erzurum (%)	Türkiye (%)
İş arama-bulma	21,25	20,05	Deprem	0,16	3,06
Tayin-atama	15,82	13,42	Güvenlik	0,58	0,65
Hane halkı fertlerinden birine bağlı göç	32,31	25,67	Diğer	13,02	16,88
Eğitim	7,85	11,56	Bilinmeyen	1,25	1,28
Evlilik	7,76	7,43			

Kaynak: Kocaman, (2008)

1995-2000 döneminde yani çeyrek asır önce daha çok ekonomik nedenlere bağlı olarak gerçekleşen göçlerin günümüzdeki nedenleri üzerine yapılan değerlendirmede de değişen bir durum olmadığı görülmektedir. TÜİK tarafından 2015 yılında hazırlanan ve toplumsal refah göstergelerinden oluşan "illerde yaşam endeksi" veri setindeki 11 değişkeni kullanarak yaptığımız analizde de Erzurum ilindeki en önemli göç nedeninin yine ekonomik sebeplere dayandığı sonucuna ulaşılmıştır. SPSS ortamında yapılan doğrusal regresyon analizi sonucuna göre; Erzurum ve yakın çevresinden kaynaklanan göçler üzerinde %95 güven aralığında ve 0.05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olan değişkenin "gelir ve servet" olduğuna dayalı istatistiksel bir modele ulaşılmıştır. Ulaşılan modelde göre "gelir ve servet" değişkeni Erzurum ilinden kaynaklanan göçlerin %55,1'ini açıklama gücüne sahiptir. Ayrıca bu faktör; bağımlı değişken olan net göç hızı ile pozitif yönde ve güçlü bir etkiye sahiptir (Tablo 5). Analizde göçler üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu verisine ulaşılan "gelir ve servet" değişkeni; temel ihtiyaçların karşılanma durumu, kişi başına düşen tasarruf mevduatı ile orta ve üst gelir grubundaki hanelerin oranları ortalaması gibi ekonomik göstergeleri içermektedir.

Tablo 5: Erzurum İline Ait Net Göç Hızı İle İllerde Yaşam Endeksi Değerleri Arasındaki İlişkinin Analizi

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t	p.	Düzeltilmiş R Kare
	B	Standart Hata	Beta			
(Sabit)	-45,493	10,571		-4,303	,005	
Gelir ve servet	99,764	32,194	,785	3,099	,021	,551

Bağımlı Değişken: Net göç hızı

Tahminler: Gelir ve servet

TÜİK tarafından hazırlanan toplumsal gelişmişlik boyutu göstergeleri açısından Erzurum ili değerlendirildiğinde de ilin; kentleşme, sosyal imkânlar, güvenlik, sağlık ve alt yapı imkânları bakımından süreç içerisinde gelişme kat ettiği ve ülke ortalaması üzerine çıktığı görülür. Ancak ilin süreç içerisinde bir türlü ivme kazanamadığı, hatta gerilediği yönü ekonomisi alanı olmuştur. Bu durum endeks puanlarında da açıkça görülmektedir. Erzurum, "gelir ve servet" endeks sıralamasında Türkiye'de 81 il içerisinde 57. sırada yer almaktadır (Tablo 6). Kısacası, gelir düzeyinin düşüklüğü, yeni gelir ve istihdam alanı oluşturmada yaşanan güçlükler gibi ekonomik nedenler Erzurum'un en önemli göç nedenlerini oluşturmaktadır. Bu da Erzurum'un sürekli göç veren iller arasında üst sıralarda yer almasına neden olmaktadır.

Tablo 6: Türkiye'de İllere Göre Yaşam Endeks Sıralamasına Göre Erzurum'un Durumu

	Sıra	Puan	Türkiye ortalaması		Sıra	Puan	Türkiye ortalaması
Genel endeks	52	0,5284	0,5247	Çevre	55	0,5703	0,5906
Konut	65	0,5073	0,6770	Güvenlik	29	0,6718	0,6173
Çalışma hayatı	36	0,5919	0,5411	Sivil katılım	48	0,4168	0,4194
Gelir ve servet	57	0,3308	0,4022	Altyapı hizmet erişim	37	0,4497	0,4368
Sağlık	21	0,6532	0,5943	Sosyal yaşam	24	0,4902	0,4233
Eğitim	62	0,4663	0,5324	Yaşam memnuniyeti	20	0,6642	0,5374

Kaynak: TÜİK (2015)

ERZURUM İLİNDE EKONOMİNİN SEKTÖREL DURUMU VE GİRİŞİMCİLİK

Kişilerin göç eğilimlerinin belirlenmesi göçleri kontrol veya teşvik tedbirleri açısından önemlidir. Ekonomik nedenlerin sebep olduğu göçlerde, kişilerin göç etme motivasyonlarında daha çok iş imkânları ve girişimler etkili olmaktadır (Tekeli, 1975:157-158). Türkiye’de göç eden her 100 kişiden 25’i ekonomik nedenlerle yaşadığı yeri değiştirdiği göz önüne alındığında, göç veren illerdeki kişi başına düşen gelir düzeyinin yükseltilmesi en azından ülke ortalamasına yaklaştırılması ilin net göç oranını azaltacaktır çıkarımı yapılabilir (Yamak ve Yamak, 1999: 27). Erzurum’dan göç edenlerin büyük kısmının göç etme motivasyonlarında da gelir ve istihdam gibi ekonomik nedenler etkilidir. Bu nedenle ilden kaynaklanan göçlerin azaltılması adına çözüm önerileri geliştirilmesi için göç edenlerin bu göç etme eğilimleri üzerine odaklanılmıştır.

Bu doğrultuda Erzurum ili değerlendirildiğinde, Cumhuriyet öncesi dönemde ülkenin üçüncü büyük gümrük kenti durumunda olan il, özellikle 1980’lerden sonra giderek gerilemiş ve nihayetinde günümüzde ülkemizin geri kalmış illeri arasında yer almıştır (Gerni ve ark., 2020: 1181). Bu dönem ilden kopuşlarında da maksimum düzeye çıktığı dönem olmuştur (Tablo 7). İlin ekonomik olarak gerilemeye başladığı bu dönemden itibaren geri kalmışlık ve göç arasındaki doğru orantılı gidişat süreklilik kazanarak devam etmiştir.

Tablo 7: Erzurum İlinde Meydana Gelen Göçler (1975-2019)

Dönem	Net göç	Yıllık göç hızı (‰)
1975-1980	-46093	-13,27
1980-1985	-48745	-12,96
1985-1990	-88298	-22,63
1995-2000	-46491	-10,96
2009-2014	-62795	-16,17
2014-2019	-48808	-12,72

Kaynak: TÜİK (2020a)

Sürekli göç veren iller arasında yer alan Erzurum ilinin ekonomik yapısı; işgücünün sektörlere dağılımı üzerinden irdelendiğinde imalat sanayi üretiminde ülke ortalamasının altında kaldığı, yeterli düzeyde gelişme sağlayamadığı görülür. Şöyle ki, 2019 yılı TÜİK işgücü istatistikleri verilerine göre ilde nüfusun %31,9’unun tarım, %9,6’sının sanayi, %58,2’sinin ise hizmet sektöründe faaliyet göstermektedir (TÜİK, 2020b). 2000-2019 yılları arasında tarım sektöründe faaliyet gösterenlerin %30,4 oranında azaldığı ilde, sanayi sektöründe sadece %2,1 oranında artış yaşanmıştır. İlde son 19 yılda en büyük oransal artışın ise %28,1’lik bir oran ile hizmet sektöründe olduğu görülür. Her iki dönemde de tarım ve hizmet sektöründe çalışanların oranı ülke ortalamasının üzerinde yer alırken, sanayi sektöründe çalışanların oranı (%9,6) ülke ortalamasının (%25,3) oldukça altında kalmıştır.

Erzurum’da faaliyet gösteren toplam işyeri sayısının sadece %7,9’u imalat sanayi üzerinedir. Toplam işyeri içerisindeki oranına bakıldığında imalat sanayinin ilde gelişmediği açıkça görülür (ETÜ, 2018:115). İmalat sanayi üretiminde ülke geneline göre geri kalmış durumda olan Erzurum’da yer alan firmaların %33’ü gıda imalatı üzerine üretim yapmaktadır. İmalat sektöründe ikinci sırada ise, orman ürünleri ve mobilya sektörü gelmektedir (KUDAKA, 2015: 62). Erzurum ilinin mevcut imalat sanayi ihracat ve ithalatında daha çok düşük ve orta düşük teknoloji ürünler; ağaç, saz ve saman ürünlerinden yapılan eşyalar, metalik olmayan minarel ürünler, kauçuk ve plastik ürünler ile az miktarda da fabrikasyon metal (makine ve teçhizat hariç) vb. ürünler ağırlıktadır. İmalat sanayisinin yeterince gelişmemesinin temel sebepleri; imalat sanayi sektöründe katma değeri düşük ürünlerin üretilmesi, organize sanayi bölgeleri ile küçük sanayi sitelerinin alt yapılarının gelişmemiş olması ve ulusal kalite standartlarında üretim yapılamaması gibi problemlerdir (ETÜ, 2018:118-119). Ayrıca, coğrafi şartlar, iklim koşulları ve pazarlama imkânlarının kısıtlı olması gibi nedenler il ve yakın çevresinin endüstriyel gelişmesinin önündeki diğer engellerdir (KUDAKA, 2015: 62).

Nihayetinde, reel üretim olarak nitelendirilen sanayi ve tarım sektörlerindeki yetersizlikler Erzurum’u adeta hizmetler sektörü odaklı bir şehir haline getirmiştir. Özellikle sanayi alanında sağlanamayan gelişme ise ilin ekonomisini durağan hale getiren ve hatta gerileten başlıca etmen olmuştur (Gerni ve ark., 2020:1185). İlde hizmet sektöründe faaliyet gösterenlerin yoğunlaştıkları alt hizmet sektörleri ise; ticaret, lojistik, çağrı merkezleri, otel ve lokantacılık olarak ön plana çıkmaktadır (KUDAKA, 2015: 63). Hizmet faaliyet alanları ildeki toplam işyerlerinin sektörel dağılımının %53,4’ünü oluşturmaktadır (İŞKUR, 2018: 14). TÜİK verilerine göre toplam işgünün %33,6’sı lise altı eğitimlilerden oluşan ilde hizmet sektöründe çalışan nüfusun profili de benzerdir. Dolayısıyla hizmet sektöründeki oransal artış her ne kadar gelişmişlik göstergesi olarak algılsa da ilde hizmet sektöründe faaliyet gösterenlerin ve faaliyet alanlarının bilgi ve teknoloji üreten iş alanlarından yoksun olduğu görülür. Kısacası, ilin; tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde görülen bu yetersizlikler, gelir ve istihdam oluşturmayı olumsuz etkilemektedir. Toplumsal kalkınmaya hız vererek göç hızını yavaşlatacak olan çalışmalar ise bu yönün geliştirilmesi üzerine olmalıdır. Literatürde (Önder, 2017; Emsen, ve ark., 2003; Kent, ve ark., 1982) toplumsal kalkınmanın temelinde girişimci ruhun önemine değinilmektedir. Erzurum ilinin süreç içerisinde başaramadığı sektörel gelişmenin anahtarı da bu girişimcilik ruhunun geliştirilmesinden geçtiği anlaşılmaktadır. Çünkü endüstriyel

ilerleme ve yeni üretim alanlarının oluşturulması adına ilin girişimcilik yapısı irdelendiğinde bu yöndeki girişimlerin henüz yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Şöyle ki, 2019 yılı TÜİK iş kayıtlarına göre girişim sayıları verilerinde, Erzurum 81 il içerisinde toplam girişim sayısı bakımından 34. sırada yer almaktadır. 1993 yılında Kocaeli, Samsun ve Antalya gibi illerle birlikte büyükşehir statüsüne ulaşan Erzurum, günümüzde 30 büyükşehir içerisinde toplam girişim sayısı bakımından ise 29. sırada yer almaktadır.

Üretim ve istihdam oluşturmada önemi vurgulanan girişimci veya girişim sayısı açısından Erzurum'un son 10 yıllık süreçte ülke ortalamasının altında bir girişim oranına sahip olduğu görülür. 2010 yılında 23028 girişimcinin bulunduğu Erzurum'da, yıllık %0,57'lik bir artışa 2019 yılında 24348 girişimciye ulaşılmıştır. Aynı dönemlerde ülke ortalaması ise yıllık %2,02'lik bir artış göstermiştir. Ülke ortalamasının çok altında gerçekleşen bir artış oranı ile girişimci sayısı artan ilin günümüzde ülke girişimci sayısının %0,61'ni meydana getirdiği görülür. Bu oran 2010 yılında ise %0,70'e tekabül etmektedir. Aradan geçen süreçte girişimci sayısı artış gösterse de ülke girişimci sayısı artışına kıyasla gerilediği görülür. Girişimcilerin sektörlere dağılımı irdelendiğinde ise tüm dönemlerde "toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı" ile "ulaştırma ve depolama" alanlarında yığılmanın fazlalığı dikkat çekmektedir. 2019 yılı verilerine göre bu iki girişim alanı toplam girişimlerin %51,68'ini oluşturmaktadır. 2010-2019 yılları arasında ilk döneme oranla bu iki sektörün oranı azalma gösterirken; "idari ve destek hizmet faaliyetleri", "inşaat", "mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler" ile "konaklama ve yiyecek hizmetleri" faaliyet alanlarında girişimci oranının diğer alanlara oranla daha fazla artış gösterdiği görülür (Tablo 8).

Girişimcilik	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	0,36	0,37	0,32	0,27	0,35	0,31	0,34	0,38	0,43	0,45
Madencilik ve taş ocakçılığı	0,19	0,17	0,2	0,25	0,23	0,19	0,22	0,2	0,19	0,18
İmalat	7,27	7,41	7,76	7,95	7,94	7,83	8,06	8,23	8,27	8,09
Eklektik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı	0,04	0,05	0,07	0,04	0,04	0,09	0,15	0,15	0,12	0,11
Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri	0,03	0,04	0,04	0,04	0,06	0,07	0,08	0,06	0,07	0,07
İnşaat	4,88	5,32	5,85	6,1	6,49	6,02	6,64	7,06	7,48	7,02
Toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtları onarımı	40,87	39,82	38,63	38,01	37,14	37,01	36,21	35,83	35,4	34,99
Ulaştırma ve depolama	22,32	21,62	20,86	19,87	19,38	18,79	17,93	17,73	17,22	16,69
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	8,19	8,16	8,41	8,68	8,68	8,95	9,24	9,34	9,4	9,54
Bilgi ve iletişim	0,58	0,68	0,91	0,94	1,03	1,03	0,95	0,89	0,93	0,83
Finans ve sigorta faaliyetleri	0,56	0,5	0,4	0,43	0,45	0,46	0,46	0,45	0,56	0,51
Gayrimenkul faaliyetleri	0,34	0,36	0,35	0,34	0,35	0,45	0,49	0,61	0,75	0,71
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	3,1	3,24	3,14	3,26	3,34	3,6	3,91	4,02	4,24	4,6
İdari ve destek hizmet faaliyetleri	0,76	0,85	0,92	1,01	1,13	1,28	1,39	1,38	1,48	1,42
Eğitim	0,38	0,41	0,41	0,38	0,39	0,46	0,41	0,35	0,42	0,49
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	0,55	0,54	0,46	0,4	0,36	0,38	0,39	0,38	0,38	0,47
Kültür, sanat, eğlence, dinlenme ve spor	1,22	1,31	1,23	1,32	1,47	1,57	1,63	1,61	1,56	1,68
Diğer hizmet faaliyetleri	8,36	9,18	10,03	10,71	11,15	11,5	11,5	11,31	11,08	12,15
Toplam (%)	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: TÜİK (2020c)

Ancak, kalkınma için önemi vurgulanan imalat alanındaki girişimci sayıları bakımından bir değerlendirme yapıldığında ise, bu faaliyet alanının önemli bir artış oranı yakalayamadığı, 2010 yılında toplam girişimci sayısının %7,27'sini oluşturan imalat girişim alanının, %0,82'lik bir artış ile 2019 yılında toplam girişimcilerin %8,09'unu oluşturduğu görülür (Tablo 8). Gaziantep (%15,80), Denizli (%15,10), Konya (14,44), Kayseri (%13,67) ve Malatya (%10,99) gibi Anadolu şehirlerinin imalat sanayi girişimci oranları ile kıyaslandığında henüz yeterli düzeye ulaşamadığı görülür. Nitekim büyükşehir statüsüne sahip olan Erzurum, 2019 yılı verilerine göre 81 il içerisinde imalat girişimci sayısı bakımından henüz 42. sırada yer almaktadır.

İller	İşlenen tarım alanı (ha)	Girişimci sayısı	ha/kişisi
Aksaray	383884	466	0,12
Tekirdağ	379026	884	0,23
Erzurum	345538	109	0,03
Kırşehir	320972	664	0,21
Edirne	307016	917	0,30
Kütahya	306757	293	0,10

Kaynak: TÜİK (2020d) ve TÜİK (2020c)

İlin ekonomik yapısında üretim için önemli bir diğer alanı tarım sektörü oluşturmaktadır. Tarım sektöründeki girişimci sayısının düşüklüğü ise daha da dikkat çekmektedir. 2019 yılı verilerine göre toplam girişimlerin ancak %0,45'ini oluşturan

sektörün gelişimi oldukça düşük düzeyde kalmıştır. Türkiye’de toplam işlenen tarım alanı varlığı bakımından 15. sırada, büyükbaş hayvan sayısı bakımından ise 2. sırada yer alan il, tarım sektöründeki girişimci sayısı bakımından 62. sırada yer almaktadır. Tarım sektöründeki girişimci sayıları bakımından Erzurum iline yakın miktarda tarım alanına sahip tabloda verilen iller ile kıyaslandığında; Erzurum’daki girişimlerin çok düşük düzeyde kaldığı görülür (Tablo 9).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Erzurum ilinde meydana gelen nüfus hareketlerinin nedenleri ve sonuçlarının ele alındığı bu çalışmada, ilin süreç içerisinde sürekli göç veren il durumunda olduğu ve son göçlerle il nüfusunun yaklaşık %5’inin her yıl ili terk ettiği görülmüştür. 1980’li yıllara kadar bölgesinde bir ticaret merkezi olarak önemini koruyan ve nüfusunu artırmayı başaran Erzurum, bu tarihlerden sonra üretim dolayısıyla yeterli istihdam alanı oluşturamadığından sürekli göç vermektedir. İlin 1995-2000 döneminde göç etme nedenleri irdelendiğinde; bu dönemde Erzurum’un verdiği göçlerin yarısından fazlasının (%53,5) ekonomik sebeplere bağlı olduğu görülür (Tablo 4). Son dönemde verilen göç nedenleri üzerinde yapılan analizde de “gelir ve servet” değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı göç nedeni çıkması bu durumun devam ettiğini göstermektedir. Erzurum ili süreç içerisinde; kentleşme, sosyal imkânlar, güvenlik, sağlık ve alt yapı imkânları bakımından ülke ortalaması üzerinde bir gelişme yakalamışken, ekonomik bakımından ülke ortalamasının altında kalmıştır. Temel ihtiyaçların karşılanma durumu, kişi başına düşen tasarruf mevduatı ile orta ve üst gelir grubundaki hanelerin oranları ortalaması gibi ekonomik göstergeleri içeren “gelir ve servet” değişkeni bakımından Erzurum 81 il içerisinde ancak 57. sırada kendine yer bulabilmiştir (Tablo 6).

Dolayısıyla neden ve sonuçları bağlamında ilin verdiği göçler değerlendirildiğinde; göçlerin azaltılabilmesinin ilin ekonomik yönden kalkındırılmasından geçtiği anlaşılır. İktisat literatüründe bölgesel ekonominin değişimi ve kalkınmanın sağlanabilmesinde en önemli araçlar arasında girişimcilik kavramına vurgu yapılmaktadır. Göç ve girişimcilik üzerine yapılan çalışmalarda da (Light ve Bhachu, 1988; Andersson ve Wadensjo 2004; Fairlie ve Lofstrom, 2015; Azoulay ve ark., 2020; Terzioğlu ve ark., 2018) girişimcilik faaliyetlerinin ekonomi üzerindeki olumlu etkisine değinilmekte ve başarılı girişim sayısının artmasının kalkınmayı doğrudan etkileyerek göçleri azaltacağı belirtilmektedir. Toplumsal kalkınma ve refahın artması için de özellikle üretim potansiyelini harekete geçirecek girişimcilerin artırılmasına vurgu yapılmaktadır. Çünkü ekonomik kalkınma, üretim ile eş değerdir ve bu sebeple kalkınmanın sağlanması özellikle ulusal ve uluslararası kalite standartlarında üretim yapan başarılı girişimlerin artmasından geçmektedir.

Bu doğrultuda Erzurum ilinin girişimcilik yapısı incelendiğinde, kalkınmanın sağlanması için girişimlerin miktar ve faaliyet alanlarına dağılımı açısından yetersiz kaldığı görülür. Erzurum 81 il içerisinde toplam girişim sayısı bakımından 34. sırada, 30 büyükşehir içerisinde ise 29. sırada yer almaktadır. Bölgesinde ve çevre iller arasında üst kademe merkez durumunda bulunan il, imalat girişimci sayısı bakımından ise 42. sırada yer almaktadır. Üretim sektörü üzerine girişimlerin düşük düzeyde kalması ise kalkınmayı olumsuz etkileyerek, ilden iş bulma ümidi ile göç edenlerin sayısını giderek artırmaktadır. Tüm faaliyet alanları önemli olmakla birlikte özellikle; “imalat”, “tarım”, “bilgi ve iletişim”, “mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler” gibi üretim dolayısıyla kalkınma üzerinde önemli olan sektörlerde faaliyet gösteren girişimcilerin artırılması göçlerin yavaşlatılması açısından öncelik taşımaktadır. İlin girişim alanları içerisinde hammadde ve işgücü tecrübesi bakımından en avantajlı alanını ise tarım sektörü oluşturmaktadır.

1970’li yıllarda başlatılan “işçi şirketleri” girişimleri ülkemizde uygulanacak girişimler için başarılı ve başarısız örnekleri ile önemli bir tecrübe kaynağıdır. Çalışmasında “işçi şirketleri” girişimlerini inceleyen Yılmaz, (1993) bu girişimlerin büyük kısmının başarısızlıkla sonuçlanmalarında; planlama, yatırım ve işletme safhalarında karşılaşılan sorunlardan kaynaklandığına değinmiştir. Çalışmada sanayinin en önemli kuruluş şartlarından birisi olan hammaddenin önemini görmezden gelinmesi veya yanlış tahminde bulunulması bu girişimlerin bazılarının başarısızlıkla sonuçlanmasındaki en önemli faktör olduğuna değinmektedir. Kurulan işletmelerin yeterli ve devamlı hammadde temininde karşılaşılan yetersizliklere bağlı olarak faaliyetlerine son vermek zorunda kaldıkları bilgisini vermektedir (s. 324). “Erzurum İli Yatırım Alanları Vizyon Raporu”nda il ekonomisinde inşaat ve ticaret sektörünün büyük öneme sahip olduğu, ilinin ticari yapısının ise ağırlıklı olarak gıda ürünleri ticaretine dayanmakta olduğu belirtilmektedir. Gıda ürünleri; süt ve süt ürünleri, et, un ve yem gibi tarımsal ürünlerden meydana geldiği vurgulanmaktadır (GYODER, 2017). Dolayısıyla ilin tarımsal üretim ve gıda sektöründeki mevcut potansiyeline bağlı olarak bu alanda rekabet gücünün daha yüksek olacağı çıkarımı yapılabilir. Bu sebeple tarımsal üretimde özellikle hayvancılık faaliyeti ve gıda sanayisi üzerine girişimci eğitimlerinin artırılması ve bu doğrultuda girişim faaliyetine niyeti olanların cesaretlendirilerek desteklenmesi üretimin artışı için önemlidir. Bu sayede hem başarı ihtimali daha yüksek olan girişimler desteklenmiş hem de girişim için yapılan hibe ödemeleri de riske edilmemiş olacaktır. İlin; hammadde, tecrübe ve rekabet gücü bakımından daha avantajlı olan bu faaliyet alanı üzerine girişimlere öncelik verilmesi daha hızlı bir kalkınmanın sağlanmasına da neden olacaktır. Bu alanda yakalanan hızlı gelişim ve sermaye ise diğer faaliyet alanlarının artışına katkı sağlayacaktır.

Girişimcilik faaliyetlerinin teşviki ve faaliyet sayılarının artırılması için girişimcilerinin yaşadıkları sorunlar ve onları motive eden hususların tespiti de önem taşımaktadır. Bu konu üzerine [Emsen ve ark., \(2003\)](#) tarafından yapılan çalışmada, Erzurum'daki girişimcilerin işini büyütmenin önündeki engel olarak; finansman ve kalifiye elaman yetersizliğini vurguladıkları ifade edilmektedir. Yine bu çalışmada Erzurum'da geleneksel girişimciliğin yaygın olduğu, girişim rolünün aileden davranıldığı ve başka illerde yer alan bir yatırımın şehire getirilmesi vasıtasıyla girişimin gerçekleşmekte olduğu tespitinde bulunulmuştur. [Landström, \(2004\)](#), geleneksel toplum yapısı ve ekonomilere sahip bölgelerde yaşanan bu durağanlığın aşılmasının ancak başarılı olma güdüsüne sahip yenilikçi kişilerle mümkün olabileceğine vurgu yapmaktadır (s.22). Çünkü yenilikçi kişiler/girişimciler, alternatif kaynak kullanımı ve fırsatları değerlendiren kişilerdir ([Hébert ve Link, 2009](#)). İlin kalkınmasındaki iki önemli sektör; tarım ve imalat sektörlerinde yenilikçi girişimlerin azlığı dikkat çekmektedir. Sayıca az olan imalat sanayi sektöründeki düşük teknoloji ürün üretiminin yoğunlukta olması bu sektördeki geri kalmışlığı daha da artırmaktadır. Ekonomisi tarıma dayalı olan ilde, tarım sektöründe ise halen geleneksel yöntemler ağırlığını korumaktadır. Her iki sektörde de; ilin potansiyellerinin (hammadde çeşitliliği, ulaşım, işgücü) tam anlamıyla kullanılmadığı gibi, üretim tarzı bakımından da yeniliklere ayak uydurulamadığı görülür. Bu tarzdaki üretim ise gelir ve istihdamı artırılmamaktadır. Bunun için de mevcut üretimi çeşitlendirecek, katma değer kazandıracak yenilikçi girişimcilerin eklenmesi önem taşımaktadır. Örneğin büyükbaş hayvan sayısı bakımından Türkiye'de 2. sırada yer alan il olmasına karşın; et, sucuk, kaymak ve süt gibi hayvansal ürünlerde ulusal düzeyde tanınır markalı ve yeni konsept ürünler geliştirilememiştir. İl ve yakın çevresinin coğrafi yapısı geniş mera alanları ve bitki çeşitliliğine imkân tanımaktadır. Bu da hayvancılık için ideal ortam oluşturmaktadır. Mera hayvancılığında verim düşük olmasına karşın, et ve süt kalitesi yüksektir. İlin bu avantajı ön plana çıkarılarak et endüstrisinin geliştirilmesi sağlanabilir. İl ile özdeşleşmiş olan "cağ kebabı" küçükbaş hayvancılığı teşviki için önemli bir tüketim alanı iken, büyükbaş hayvan üretimini teşvik edecek tanınmış ve yaygın bir tüketim faaliyet alanı henüz gelişmemiştir. Oysaki büyükbaş hayvancılığın yaygın olduğu başta ABD olmak üzere çeşitli ülkelerde bu hayvancılığa bağlı tüketim ve et endüstrisini teşvik eden "steakhouse" benzeri tüketim kalıpları gelişmiştir. İlde de buna benzer tüketim alanları oluşturularak bu hayvancılık faaliyetine de ek teşvikler sağlanabilir. Böyle bir durum ilin gastronomi turizmüne de çeşitlilik katacaktır. Bu tür girişimler ise kitle iletişim araçlarını iyi kullanan, klasik üretimin dışına çıkarak üretime yenilik kazandırabilecek yeni fikirler ve fırsatlar peşinde koşan, başarılı girişimcilerin yetiştirilmesi ve desteklenmesinden geçmektedir. Bu doğrultuda girişimci eğitimleri önem taşımaktadır.

Erzurum Atatürk Üniversitesi ile Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) arasında yapılan işbirliği doğrultusunda girişimci eğitimi verilmektedir. Yine İŞKUR, Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası (ETSO), Erzurum İş Geliştirme Merkezi (ABİGEM), KOSGEB ile belediyeler tarafından da çeşitli eğitim programları düzenlenmektedir. İlde bu yönde girişimci eğitimlerine ilginin geç te olsa başladığı görülür. İlde verilen bu girişimcilik eğitim programlarına ilginin de giderek arttığı anlaşılmaktadır. Nitekim İŞKUR tarafından düzenlenen girişimci eğitim programına 2010 yılında toplam katılım 70 kişi iken, 2017 yılında bu katılım 757 kişiye ulaşmıştır. [İŞKUR \(2018\)](#), "Erzurum İşgücü Piyasası Araştırması Raporu"na göre; ilde girişimcilik eğitimi yanı sıra, mesleki eğitim kursları ve işbaşı eğitim programları üzerine 2010-2017 yılları arasında 420 kursun düzenlendiği ve toplam 9817 kursiyerin bu eğitim programlarından faydalandığı belirtilmektedir. Bu eğitim programları içerisinde girişimcilik üzerine verilen eğitim programı sayısı 72, katılımcı sayısı ise 1913 kişi olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla ilde girişim faaliyetleri için bir ilginin olduğu bu potansiyelin iyi değerlendirilmesi, desteklenmesi ve yönlendirilmesi neticesinde başarılı girişimlerin ortaya çıkacağı öngöründe bulunulabilir.

Girişimcilik açısından ilin taşıdığı fırsatlar irdelendiğinde ise; ETSO, KOSGEB, İŞKUR ve belediyelerin yanı sıra ilde iki devlet üniversitesinin varlığı hem girişimci eğitimi hem de nitelikli kalifiye elaman yetiştirilmesi noktasında avantaj oluşturmaktadır. Bu kurumlardan, özellikle üniversiteler, lisans eğitimlerinden sonra kendi işlerini kurma niyetinde olanlara ekstra katkı sağlayabilir. Örneğin, kırsal alandan üniversite eğitimi için gelen ve belli tarım bilgisi bulunanların, eğitim aldığı ilgili bölüm yanı sıra üniversitenin girişimci eğitim programları vasıtasıyla modern tarımsal bilgilerinin artırılması ve yenilikçi girişimcilik ruhunun geliştirilmesine katkı sağlanabilir. Bunun için üniversite ile KOSGEB arasında yapılacak anlaşma doğrultusunda, "Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi" vasıtasıyla kendini geliştirmek isteyenlere; girişim, proje ve alan uygulamalı derslerden oluşan ek ders paketleri oluşturup eğitimi başarı ile tamamlayanlara belge vererek KOSGEB desteği almasının önü açılabilir. Böylece dört yılın sonunda ne "iş yapacağım?" sorusu yerine aldığı eğitimler ve hibe desteği ile kendi işini kurabilir. Bu da istihdama katkı sağlarken, aynı zamanda hem kırsal alanlarda daha modern ve daha bilinçli tarımsal faaliyet ve gıda üretiminin yapılmasına, hem de modern ve yenilikçi üretim vasıtasıyla üretim artışının gerçekleşmesine katkı sağlayacaktır. Böyle bir durumda ilden göç eden eğitimli nüfus miktarı da azalmış olacaktır. Çünkü ilden göç eden eğitimli nüfus oranı son on yıl içerisinde %22,3'ten, %38,8'e yükselmiştir. Bu sebeple nitelikli nüfusun ilde tutulması için ya kendi işini kuracak girişim eğitimi, ilhamı ve desteği verilmeli veya istihdam alanı oluşturulmalıdır.

İlin girişimcilik açısından sahip olduğu bir diğer avantaj ise ilden zamanında göç etmiş ve gittikleri yerlerde gerek küçük, gerek orta ölçekli işletme sahibi olarak başarılı olmuş ailelerin varlığıdır. Erzurum; gıda, tekstil, hayvancılık ve giyim gibi

birçok alanda yatırımcının teşvik edildiği iller arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda ilden zamanında işini büyütmek amacı ile İstanbul, Bursa, İzmir gibi illere göç etmiş girişim sahiplerinin yerel yöneticilerin destekleri ve mevcut teşviklerin cazibesi doğrultusunda ile yatırım yapmaları sağlanabilir. Üst gelir grubuna ait bu ailelerin ilde girişim faaliyetleri başlatması veya girişimcileri finanse etmesinin sağlanması kalkınmayı artıracak fırsatlar olarak ön plana çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Erzurum ilinin göç ve girişimcilik yapısı neden ve sonuçlar bağlamında değerlendirildiğinde; ildeki girişim sayılarının az olması yeni istihdam alanlarının oluşturulamamasına neden olmaktadır. İstihdam alanının eksikliği ise göçlerin giderek artan bir hızla gerçekleşmesine neden olmaktadır. Göç sonucunda da il, nitelikli işgücünü kaybetmenin yanı sıra mevcut girişimci ve sermaye sahiplerini de kaybetmektedir. [Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, \(2019\)](#) tarafından hazırlanan illerin gelişmişlik sıralaması araştırmasında sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından 61. sıraya (1996 yılında 56. 2011 yılında ise 59. sırada idi) kadar gerileyen ilin kalkınma ve gelişmesinde girişim faaliyetlerinin ve istihdam alanı oluşturacak yatırımların desteklenmesi önem taşımaktadır. Başta ilin hammadde açısından avantaj sağladığı, tarımsal üretim ve gıda sanayisi olmak üzere üretim ve istihdam oluşturacak yenilikçi girişimlerin artırılması ilde kalkınmayı sağlayacak yegâne iştir. Bu doğrultuda sağlanan kalkınma sayesinde ilden kaynaklanan göçler azalabilir. Özellikle nitelikli göçlerin azalması da yeni ve yenilikçi girişimlerin ve istihdam alanlarının oluşturulmasını olumlu yönden etkileyerek, sürekli göç veren ilde göç hızını düşürebilir.

EXTENDED ABSTRACT

MIGRATION AND ENTREPRENEURSHIP: AN EVALUATION ON ERZURUM PROVINCE

INTRODUCTION

The regional differences mostly lie at the heart of the migration flows taking place within the borders of Turkey (Mutluer, 1992:119-120). These economic development differences roughly between the east and the west of Turkey gave rise to migration flows between provinces of Turkey (Bozdoğan and Doldur, 2020: 141; Yüceşahin and Özgür, 2006: 31). By affecting the population growth in the provinces of Turkey, this situation makes the immigrant-receiving provinces more populous rapidly and migrant-sending provinces less populous (Taşlıgil, 1993: 215). Again in connection with migration, several spatial and socioeconomic problems come into being (Bakırcı, 2013: 662).

In short, to reduce migration, a phenomenon that is affected by economic development and affects economic development, eliminating the factors leading to migration is of importance (Önder, 2017: 24). In studies performed on economic development, it is emphasized that the countries could succeed in economic development by virtue of the people with entrepreneurial abilities (Emsen, İrmış, and Deliktaş, 2003: 146). This is because entrepreneurship, which is one of the most significant driving forces behind growth and prosperity in economies (Cansız, Kurnaz and Yavan, 2018:7), is the main actor of societal change. Entrepreneurship has importance also to the initiation of industrial progress that paves the way for societal and cultural changes (Kent, Sexton, and Vesper, 1982). The activities of entrepreneurs who are perceived as the locomotives of economic growth and employment creation (Çögürçü, 2016: 78) proceed directly in tandem with economic development, and as the countries economic development levels increase, the migration is also reduced (Terzioğlu, Bulut, and Erkut, 2018: 1236).

AIM AND METHOD

The migration and entrepreneurship structures of Erzurum province of Turkey were selected as the study topic. The study aims to develop recommendations to reduce the migration originating from Erzurum province. In light of this aim, the reasons for Erzurum province to send migrants were identified. By making evaluations in the context of migration and entrepreneurship, the recommendations to reduce migration were proposed. In the study performed with the secondary data, the data retrieved from the Turkish Statistical Institute (TUIK) were utilized. Also in the identification of factors associated with migration, the data set of 'the index of life in the provinces of Turkey' that was prepared again by TUIK was utilized. The analyses were conducted with the SPSS 22.0. The ArcGIS 10.2 was utilized in the creation of maps that were used in the study.

POPULATION GROWTH AND MIGRATION IN ERZURUM PROVINCE

In general terms, it is possible to categorize the population growth in the province into three periods. The first period covers the years of 1927-1960 when fast population growth occurred in the province (Figure 1). In this period, the province had an average population growth (2.47%) above that of Turkey (2.34%). The second period covers the years of 1960-2000 when the population growth in the province slowed down and fell below the country average. The third period, the period after 2000, is when the fall in the province population gained continuity (Table 1). Rather than the decrease in the natural population growth, migration played the largest role in the fall in the province population. To what extent the migration from the province, the share of which is reduced by half in the country population as the percentage within the process, reaches significant dimensions is also viewed from the statistical data (Table 2).

Demographic Changes Occurring in Association with Migration

The first change that attracts the attention in the demographic and economic structures of the province in relation to migration pertains to the quantities of rural and urban populations. The percentage of the urban population that was 17.2% in the province as per the population census of 1940 reached 64.7% in 2012. However, the percentage of the urban population of the province (64.71%) lagged behind that of Turkey (77.30%) (Table 3). The cause of this situation is that the migration flows from the rural areas of the province in association with the inadequacy of employment and other opportunities were toward other provinces of Turkey. Along with migration, the child dependency ratio and the aged dependency ratio also changed in the province. It is discerned that the child dependency ratio that was 51.77 for the province in 2007 fell to 39.02% in 2019. On the other hand, the aged dependency ratio went up from 10.76% to 13.22% in the same period.

Another important phenomenon that came forward in the province is the migration of a part of the upper-income families from Erzurum (Gök and Kayserili, 2011: 14). The migration of such upper-income families with capital and entrepreneurial means signifies that the new enterprises came to an end even before starting in the province.

Migration and Factors Leading to Migration

According to 2019 data, Erzurum ranks as the 16th most migrant-sending province across Turkey. The migration from the province occurs toward the centers located in western Turkey where employment opportunities are more abundant. In all periods, Istanbul province comes at the top whilst Bursa province comes second. These two Turkish provinces are followed by Ankara, İzmir, and Kocaeli. All these centers are the provinces where more than half of the population born in Erzurum (53.48%) reside.

The migration that is a quite old problem for Erzurum occurs primarily in association with socioeconomic reasons (Coşkun, 2008: 247). As per the review of the causes of migration in 1995-2000, it can be asserted that more than half of the migration originating from Erzurum (53.5%) was based on economic reasons. Furthermore, upon the comparison of the causes of migration in the province to those across the country, it is discerned that the migration from the province due to economic reasons occurred at a figure above the country average (Table 4). Also in the evaluation made about the causes of migration today, it is ascertained that nothing changed in relation to the topic. Besides, in the analysis conducted as per 11 variables in the data set of 'the index of life in the provinces of Turkey', it was identified that the most significant cause of migration from Erzurum was again based on economic reasons. A model, which indicated that 'income and wealth' was the variable having a statistically significant association with migration from Erzurum and its immediate neighborhood at the 5% level with a 95% confidence interval, was obtained alongside the linear regression analysis conducted via the SPSS software. According to the model, the variable of 'income and wealth' accounted for 55.1% of the migration originating from Erzurum. Moreover, this factor had a statistically significant strong positive association with the net migration speed that was the dependent variable (Table 5).

ECONOMIC SECTORS AND ENTREPRENEURSHIP IN ERZURUM PROVINCE

According to 2019 data, 31.9% of the population is involved with agriculture, 9.6% of the population is occupied with industry, and 58.2% of the population works for the services sector in the province. In 2000-2019, the population in the agriculture sector decreased by 30.4%. In the same period, just an increase of 2.1% occurred in the population in the industry sector. In the province, the highest percentage increase occurred in the services sector with a 28.1% increase in the population working for this sector. The percentages of the population working for agriculture and services sectors were above the country averages whereas the percentage of the population in the industry sector (9.6%) was quite below the country average (25.3%).

In short, the shortcomings in the agriculture and manufacturing sectors of the province have negative effects on income and job creation. The efforts aimed at slowing down the speed of migration by accelerating societal development should focus on the development of this aspect. On the basis of societal development, the emphasis is placed on the importance of entrepreneurship. Upon the examination of the entrepreneurial structure of the province, it is discerned that the enterprises already existing in the province in this regard were not present at an adequate level yet. According to 2019 TUIK data, Erzurum ranks 29th out of 30 metropolises of Turkey in terms of the total number of enterprises. Erzurum failed to attain a significant percentage increase in the number of enterprises in the area of manufacturing, the importance of which was stressed for economic development, and had an increase of 0.82% in this area in 2010-2019. Another area that is of importance to the production as per the economic structure of the province is the agriculture sector. The development of the agriculture sector that formed solely 0.45% of the total number of enterprises in the province according to 2019 data remained quite low. Ranking 15th in terms of the total land area in use for the cultivation

of agricultural products and 2nd in terms of the total number of bovine animals, the province ranks the 62nd in terms of the total number of entrepreneurs in the agriculture sector in Turkey. Upon the comparison of the number of entrepreneurs in the province to those in other provinces with the agricultural land areas close in size to the one in Erzurum, it is discerned that the number of entrepreneurs in Erzurum is highly small (Table 9).

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Occupying an important place in its region as a commercial hub and having success in increasing its population until the 1980s, Erzurum constantly sends migrants due to failing to create employment areas sufficiently as of this period. When the migration from the province is evaluated in the context of its causes and consequences, it is discerned that reducing migration from the province depends on the economic development of the province. In the studies performed on migration and entrepreneurship, it is asserted that entrepreneurial activities will reduce migration by directly affecting economic development. In this respect, upon the review of the entrepreneurial structure of Erzurum province, it is ascertained that the enterprises in the manufacturing sector are not available at the desired level. Even if all areas of activity are important to economic development, the 'manufacturing', 'agriculture', and 'vocational, scientific, and technical activities' in particular have priority for economic development. In terms of raw materials and the labor force experience, the agriculture sector is the most advantageous of these areas.

Yılmaz (1993) states that the neglect toward the importance of raw materials led to the failure of a large part of the enterprises with 'employee ownership'. Supporting the enterprises in the agriculture and food industry, which is an area with advantages in terms of raw materials, to ensure the continuity of production in the province will enable faster economic development. The fast economic development achieved by virtue of cheap and abundant raw materials will, in return, contribute to the development of other areas of activity. However, in the province where the economy is based on agriculture, the traditional methods are still dominant in the agriculture sector. It is observed that, just as the potentials of the province (diversity of raw materials, transportation, and labor force) cannot be fully utilized, the novelties in terms of the production styles are also not followed in the province. The present style of production cannot generate sufficient income and employment. Therefore, training and supporting innovative entrepreneurs who will enhance the diversification of the current production is of higher importance. It is discerned that the entrepreneurship courses offered in this direction and the participant interest in such courses started to increase in the province despite being late. Even if the interest in training courses offered by a variety of official institutions and agencies is still low, it progressively increases in the province in comparison to previous years. Additionally, the presence of two public universities in the province is an advantage for entrepreneurship training.

Another advantage of the province in terms of entrepreneurship is the presence of families that emigrated from the province in the past and became successful in places to which they immigrated. Erzurum is among the provinces where investors are supported in several areas such as food, animal husbandry, textile, and clothing. By using this appealing quality of the province, these wealthy families can be encouraged to invest in their hometowns. The support extended to enterprises and the increase in innovative and successful enterprises will create new employment opportunities in the province. This, in turn, will lower the number of people emigrating from the province in the hope of finding jobs in other places and contribute to the creation of new business areas.

Kaynakça/References

- Akar, S. (2014). Türkiye'de daha iyi yaşam endeksi: OECD ülkeleri ile karşılaştırma. *Journal of Life Economics*, 1(1), 1-12.
- Altaş, N. & Şimşek, Ö. (2020). Erzurum'daki Suriyeli sığınmacıların kentsel entegrasyonu. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (Özel Sayı), 331-349.
- Andersson, P. & Wadensjö, E. (2004). Self-employed immigrants in Denmark and Sweden: a way to economic self-reliance? *IZA Discussion Paper No. 1130* Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=542822>
- Arınc, K. & Zaman, M. (2018). Tarihi İpekyolu'ndan Erzurum'a yaya mülteci akını ve ortaya çıkan sorunlar. *TÜCAUM 30.Yıl uluslararası coğrafya sempozyumu bildiriler kitabı* içinde (s. 667-691). Ankara.
- Avcı, S. (2014). Türkiye'de 65 ve üzeri yaştaki nüfusun gelişimi ile mekânsal dağılışı. *TÜCAUM 8. coğrafya sempozyumu bildiriler kitabı* içinde (s. 299-308). Ankara.
- Azoulay, P., Jones, B. F., Kim, J. D. & Miranda, J. (2020). Immigration and entrepreneurship in the United States. *NBER Working Paper*, (w27778). 15 Eylül tarihinde <https://www.nber.org/papers/w27778>., adresinden temin edilmiştir.
- Bahar, O. & Bingöl, F. K. (2010). Türkiye'de iç göç hareketlerinin istihdam ve işgücü piyasalarına etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 43-61.
- Bakırcı, M. (2013). Kırsal alanda istihdamın çeşitlendirilmesi: Kâhta tekstil işçileri örneği. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 27, 660-681.

- Başkaya, A. (1997). 20. Yüzyıl Erzurum tarihi ve inanç coğrafyası. (Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ).
- Birch, D. L. (1979). *The Job Generation Process, M.I.T. Program On Neighborhood And Regional Change*. Cambridge: Mass.
- Birinci, S. (2017). Türkiye’de göç etkinliği, nüfus devinimi ve nüfus değişimi (2014-2015), *Türk Coğrafya Dergisi*, (69), 81-88.
- Bozdoğan, Ö. & Doldur, H. (2020). İstanbul’un sosyal konut üretim alanlarından biri: Tuzla, *Türk Coğrafya Dergisi*, (74), 135-142.
- Cansız, M., Kurnaz, Z. & Yavan, N. (2018). Girişimcilik ekosisteminde Türkiye için yeni bir araç: yenilik merkezleri/ağları. *Verimlilik Dergisi*, 4, 7-69.
- Castles, S. (2008). Development and migration-migration and development: what comes first? *Development*, 2(09), 1-18.
- Ceylan, A. & Günaşdı, Y. (2017). Erzurum ve çevresindeki Urartu yazıtlarının tarihi açıdan değerlendirilmesi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4(13), 313-350.
- Coşkun, O. & Zaman, S. (2012). Kentlere göç eden kırsal nüfusun kentsel uyumu ve kentleşme düzeyleri üzerine uygulamalı bir araştırma: Erzurum kenti örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1), 441-455.
- Coşkun, O. (2008). İç göçler açısından Erzurum ilinin analizi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13(20), 239-266.
- Cuervo, Á., Ribeiro, D. & Roig, S. (2007). Entrepreneurship: concepts, theory and perspective. introduction. In A. Cuervo, D. Ribeiro & S. Roig (Eds.), *Entrepreneurship* (pp. 1-20). Berlin: Springer,
- Çögürcü, İ. (2016). İktisadi doktrinlerde geçmişten günümüze girişimciliğin önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 65-80.
- de Haas, H. (2010). Migration and development: a theoretical perspective. *International Migration Review*, 44(1), 227-264.
- Emsen, Ö. S., İrmış, A. & Deliktaş, E. (2003). İktisadi gelişmede girişimciliğin rolü-karşılaştırmalı bir analiz: Erzurum-Denizli (II), *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 141-154.
- ETÜ, (2018). 5 Aralık 2020 tarihinde <https://erzurum.edu.tr/Content/etugeneldosyalar/390529d7-ee81-4891-adff-9da98ae021dc.pdf>, adresinden edinilmiştir.
- Fairlie, R. W. & Lofstrom, M. (2015). Immigrant entrepreneurship. In B. Chiswick & P. Miller (Eds.), *Handbook of the economics of international immigration* (pp. 877-911). Amsterdam: Elsevier.
- Garipağaoğlu, N. (2001). Türkiye’de göç alan illere yönelen nüfusun eğitim durumu. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 2(3), 71-86.
- Gerni, C., Buzdağlı, Ö. & Emsen, Ö. S. (2020). İl düzeyinde gerileme süreci: Erzurum örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(3), 1181-1206.
- Gök, Y. & Kayserili, A. (2011). Cumhuriyet döneminde (1927-2008) Erzurum ilinin kır-şehir nüfus değişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 15(24), 1-17.
- Greenwood, M. J. (1985). Human migration: theory, models, and empirical studies. *Journal of regional Science*, 25(4), 521-544.
- Greenwood, M. J. (2019). The migration legacy of E.G. Ravenstein. *Migration Studies*, 7(2), 269-278.
- Grigg, D. B. (1977). E.G. Ravenstein and the “laws of migration”. *Journal of Historical Geography*, 3(1), 41-54.
- Gündüz, İ. (2017). *Cumhuriyet döneminde Erzurum ekonomisinin Türkiye ve Kafkasya açısından önemi*. (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul).
- GYODER, (2017). 12 Mayıs 2021 tarihinde https://www.gyoder.org.tr/uploads/Yay%C4%B1nlar/arastirma_raporlari/ar3.pdf, adresinden edinilmiştir.
- Hébert, R. F. & Link, A. N. (2009). *A History of Entrepreneurship*. London: Routledge.
- İçduygu, A. & Sirkeci, İ. (1999). Cumhuriyet dönemi Türkiye’sinde göç hareketleri. O. Baydar, (Ed.), *75 Yılda köylerden şehirlere* içinde (s. 249-268), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- İŞKUR, (2018). 12 Mayıs 2021 tarihinde <https://media.iskur.gov.tr/31621/erzurum.pdf>, adresinden edinilmiştir.
- Kandemir, O. (2017). Refah göstergeleri bağlamında Türkiye’de iller arası iç göç hareketlerinin analizi. *İnsani ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 275-288.
- Kent, C. A., Sexton, D. L. & Vesper, K. H. (1982). Encyclopedia of entrepreneurship. 14 Eylül tarihinde <https://ssrn.com/abstract=1496225>, adresinden temin edilmiştir.
- Kocaman, T. (2008). Türkiye’de iç göçler ve göç edenlerin nitelikleri (1965-2000), Devlet Planlama Teşkilatı, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü. 28 Kasım 2020 tarihinde <http://ekutup.dpt.gov.tr/nufus/kocamant/icgoc.pdf>, adresinden edinilmiştir.
- Koç, H. & Sağdıç, M. (2013). Göç hareketinin nüfusun cinsiyet ve yaş grubu üzerine etkisi (Sivas örneği) . *Marmara Coğrafya Dergisi*, 22, 295-324.
- KUDAKA, (2015). 5 Aralık 2020 tarihinde https://www.kudaka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/7a5af-sosyal_yapi_analizi_erzurum.pdf, adresinden edinilmiştir.
- Küçükkuşurlu, M. (2018). *Erzurum Çarşı Pazar, Eski Erzurum Çarşıları ve Üretim Mekânları*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Landström, H. (2004). Pioneers in entrepreneurship research. In G. Corbetta, M. Huse, & D Ravasi (Eds.), *Crossroads of entrepreneurship* (pp. 13-31). Dordrecht: Springer.
- Light, I. & Bonacich, E. (1988). *Immigrant Entrepreneurs: Koreans in Los Angeles, 1965-1982*. Berkeley: University of California Press.

- Low, M. B. & MacMillan I. C. (2007). Entrepreneurship: past research and future challenges. In A. Cuervo, D. Ribeiro & S. Roig (Eds.), *Entrepreneurship* (pp. 131-154). Berlin: Springer.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. & Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: a review and appraisal. *Population and Development Review*, 19 (3), 431-466. <https://www.jstor.org/stable/2938462>
- Mutluer, M. (1992). Edremit yöresi kırsal alanında nüfus hareketlerine neden olan faktörler. *Ege Coğrafya Dergisi*, 6(1), 119-151.
- Naudé, W., Siegel, M. & Marchand, K. (2017). Migration, entrepreneurship and development: critical questions. *IZA Journal of Migration*, 6(1), 1-16.
- Önder, H. (2017). Türkiye’de girişimcilik verimlilik ve inovasyonun sanayi sektörüne etkileri: zaman serileri ile bir analiz. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 12(2), 17-26.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, (2019). İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması (SEGE-2017), Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, 17 Ocak 2021 tarihinde https://www.bebka.org.tr/admin/datas/sayfas/89/sege-2017_1581687211.pdf, adresinden temin edilmiştir.
- Taşlıgil, N. (1993). Kastamonu ilinin nüfus gelişimi ve Türkiye nüfus hareketleri içerisinde yeri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 28, 215-224.
- Tekeli, İ. (1975). Göç teorileri ve politikaları arasındaki ilişkiler. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 1(1), 153-176.
- Terzioğlu, M. K., Bulut, M. & Erkut E. N. (2018). Göç: girişimcilik ve bilgi teknolojilerinin etkisi. *ICOAEF’18 4. International Conference on Applied Economics and Finance&Extended with social sciences pull paper proceeding* içinde (s. 1227-1240). Kuşadası, Turkey.
- Topkaya, Ö. (2013). Tarihsel süreçte girişimcilik teorisi: girişimciliğin ekonomik büyüme ve istihdam boyutu. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(1), 29-53.
- Tulan, D. & Türko, E. S. (2018). Kadın girişimciliği: Erzurum ilinde bir uygulama. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (FESA)*, 3(1), 285-306.
- TÜİK (2011). Nüfus ve konut araştırması. 19 Ağustos 2020 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15843> adresinden edinilmiştir.
- TÜİK (2015). İllerde yaşam endeksi, 20 Eylül 2020 tarihinde <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24561> adresinden edinilmiştir.
- TÜİK (2020a). Nüfus ve demografi verileri, 05 Ağustos 2020 tarihinde <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do> adresinden edinilmiştir.
- TÜİK (2020b). İşgücü İstatistikleri, 20 Kasım tarihinde https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 adresinden edinilmiştir.
- TÜİK (2020c). İş kayıtları istatistikleri, 25 Kasım 2020 tarihinde <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do> adresinden edinilmiştir.
- TÜİK (2020d). Bitkisel üretim istatistikleri, 18 Aralık 2020 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr> adresinden edinilmiştir.
- Tümertekin, E. & Özgüç N. (2015). *Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân*. İstanbul: Çantay Kitapevi.
- Vinogradov, E. & Gabelko, M. (2010). Entrepreneurship among Russian immigrants in Norway and their stay-at-home peers. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 15(04), 461-479.
- Yamak, R. & Yamak N. (1999), Türkiye’de gelir dağılımı ve iç göç. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 16-28.
- Yavuz, O. (1993). Erzurum’da göç sorunu, nedenleri, sonuçları ve çözüm yolları. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 2(1 ve 2), 10-21.
- Yılmaz, C. (1993). Türkiye’de kırsal sanayinin desteklenmesi ve işçi şirketleri örneği. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 305-334.
- Yüceşahin, M. & Özgür, E. (2006). Türkiye’nin güneydoğusunda nüfusun zorunlu yerinden oluşu: süreçler ve mekânsal örüntü. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4(2), 15-35.